

**ASPECTE ALE ORGANIZĂRII ECCLESIASTICE ÎN
ȚARATUL ASĂNEȘTILOR**
**ASPECTS RELEVANT DE L'ORGANISATION ECCLÉSIASTIQUE
DANS LE TSARAT DES ASSANIDES**

Ginel Lazăr*

Résumé

L'église valaque-bulgare fut créée grâce à des nécessités conjoncturelles, après la révolte des habitants des montagnes Haemus et la constitution du Tsarat des Assanides; progressivement, elle s'est érigée dans un organe institutionnel ayant comme mission de donner au nouvel état créé dans les montagnes des Haemus, la légitimité et la reconnaissance internationale que celui-ci avait besoin pour s'affirmer.

L'organisation de l'Eglise bulgare, du point de vue du territoire et de l'administration, au XIIIème siècle, suit l'ordre établie par les coutumes du Premier Tsarat Bulgare.

Le rôle des centres ecclésiastiques est mis en évidence par la politique des libertés que les souverains balkaniques les offraient, dans le cadre des immunités spécifiques à l'époque. Selon le modèle du Byzance, chez les Assanides aussi, nous rencontrons une série de grands monastères, avec des privilèges élargis, inaliénables, et avec un rôle extrêmement important dans le territoire mis sous leur contrôle canonique.

Les nombreux monastères protégés, les donations généreuses et la dotation des lieux de culte avec des grands fortunes, font partie d'un program qui vise également d'accroître l'influence des souverains et de contrôler l'institution de l'église. Les richesses des monastères ont tellement crues que l'Eglise deviendra un important propriétaire foncier, surtout que les donations faites au bénéfice de l'Eglise avaient un caractère permanent. De même, les revenus obtenus suite à des donations faites et confirmés par les souverains ou par les boyards ont considérablement grandi la richesse de l'église, en lui permettant d'améliorer son système d'organisation. Conformément aux réglementations religieuses et à l'élargissement des immunités juridiques accordées et confirmées dans plusieurs occasions, les disputes de tout sort qui avaient lieu sur les domaines ecclésiastiques, étaient jugées par les hauts hiérarques, comme on le sait pour de nombreux cas.

* Ginel Lazăr - Cercetător, Muzeul Național de Istorie a României, Centrul Național pentru Cercetare și Documentare în Domeniul Muzeologiei; doctor în istorie.

L'immunité représentait un droit exclusif de l'église d'imposer ses propres conditions d'organisation dans le territoire qu'elle contrôlait. Cela signifiait qu'une telle immunité était contrôlée seulement par l'Eglise, c'est-à-dire que le système administratif central n'avait aucune juridiction sur le domaine de l'église. Ainsi, les documents de l'époque nous relèvent que Eglise bulgare des Assanides avait une immunité totale du point de vue administratif, financier, et, peut-être même juridique.

Mots-clés: Tsarat des Assanides, L'église valaque-bulgare, centres ecclésiastiques, propriétaire foncier, réglementations religieuses, des immunités juridiques, le système administratif central.

Instituția bisericii a avut un rol esențial în cadrul Țaratului Asăneștilor. Ea a legitimat începutul răscoalei antibizantine (1185) și înființarea statalității vlaho-bulgare a Asăneștilor. Deopotrivă, biserica a slujit interesele unor țari puternici și afirmarea unei ideologii imperiale, atunci când contextul internațional a permis acest lucru.

Organizarea ecclesiastică și ierarhică a Țaratului, mai ales post Lampsakos (1235), rămâne în linii generale aceeași din vremea Primului Țarat bulgar¹. În fruntea bisericii primilor Asănești² se afla arhiepiscopul primat de Tărnovo, iar din 1235, odată ce alianța dintre Țaratul Asăneștilor și Imperiul de Niceea a fost parafată, arhiepiscopia de Tărnovo a fost înălțată la rangul de patriarhie autocefală – conducătorul ei luând titlul de patriarh.

¹ *Istorijska na Bălgarija*, III, *Vtora Bălgarska Dărvava*, Sofija, 1982, p. 263. Fundamenta operă de organizare bisericească a început în Bulgaria în timpul cnezului Boris-Mihail I și a fost dezvoltată odată cu noua ideologie imperială a țarului Simeon Veliki. Biserica a avut un rol esențial, fiind chemată să armonizeze cutuma strămoșească cu legislația creștină sub care trăiau populații eterogene, situate pe diferite niveluri de dezvoltare culturală, precum: protobulgari, slavi, romanici (vlahi) etc. Tot prin biserică, conducătorii bulgari căutau să obțină o poziție externă favorabilă statului lor, fapt demonstrat de lunga pendulare între Roma și Constantinopol. Opțiunea pentru intrarea în orbita civilizației bizantine a fost speculată într-o manieră ideologică imperială de Simeon Veliki, care, după încercările eșuate de cucerire a Bizanțului, s-a orientat cu resemnare spre transpunerea ideologiei bizantine în cadrul Țaratului bulgar, cu tot ceea ce însemna binomul țar-patriarh, fapt totuși fără valoare în concepția suveranului bulgar, în raport cu valorile sale ideologice bizantine. Biserica bulgară va fi recunoscută ca patriarhie, după ce primise, în prealabil, titlul de arhiepiscopie autocefală, în vremea țarului Petăr, succesorul lui Simeon, prin numirea mitropolitului Damian de Dărsta (Silistra) ca patriarh al Bulgariei. Biserica bulgară a cunoscut mai multe sedii în decursul secolelor IX-XII, acestea fiind cel mai probabil următoarele: Pliska, Preslav, Dărsta, Vidin și Ohrida. Importantele centre de la Dărsta și Vidin își aveau jurisdicția probabil și în regiunile nord-dunărene, la fel ca și episcopia de Branicevo, cu autoritate în Banat, cum de altfel știm și de centrul de la Ohrida, ce, prin însușirea moștenirii Justiniane Prima, își intră în drepturile canonice ale acesteia.

² Vezi, G. Lazăr, *Scurtă privire asupra strategiilor și tacticilor militare ale fraților Asănești (1185-1207)*, în „Muzeul Național“, XXII/2011, n. 5, p. 6-7, în special pentru lămurirea sintagmei în cauză.

Conform modelului imperial bizantin, după care se conducea și Țaratul Asăneștilor, patriarhul se situează în urma suveranului, „locotenentul lui Hristos“, cu funcția sacră de „monarh civil și religios“. Patriarhul, cu prerogativele sale sacerdotale, se distingea ca un veritabil și de necontestat șef suprem al vieții religioase, păstorul ce putea da unitate statului. El se îngrijea de buna orânduială a bisericii, având un curat cuget ortodox și fără abateri de la dogmele și canoanele oficiale³. Patriarhul era prin excelență statornic în a păstra nealterată ideologia statului și politica feudalo-bisericească, pe a căror fundamente se sprijinea regimul politic al Țaratului Asăneștilor⁴.

Patriarhul participa alături de marii boieri, ca membru cu drepturi depline în Consiliul țarului, exprimându-și părerea vis à vis de dezbaterile ce se consumau sub atenta supraveghere a suveranului⁵. În Consiliul țarului intrau și membrii înaltului cler, episcopi și stareți, poziția lor fiind superioară aceleia a boierilor de Dietă, lucru ce demonstra privilegiabilitatea cinului preoțesc, chiar dacă era mai redus numeric. Înaltul cler se bucura de mari privilegii și avantaje precum imunitățile lărgite și scutirea de taxe.

Sub directa conducere a patriarhului, supușii ce se dovedeau buni slujitori ai credinței erau promovați la gradul de funcționari ai cancelariei patriarhale, îndeplinind diverse slujbe în acord cu specificul lor⁶.

Un funcționar bisericesc de rang foarte important era acela de *econom*. Acesta superviza buna administrare și ocrotire a averii patriarhiei și se ocupa de dreapta gospodărire a veniturilor bisericii, fiind totodată colaborator apropiat al *marelui sachelar*⁷, împreună îngrijindu-se de bunurile din proprietatea mănăstirilor.

O mare răspundere revenea pe umerii unui însemnat slujbaş bisericesc; acesta era *велик скевофилакс*⁸, membru marcant al cancelariei patriarhale, având și obligația de a păzi toate obiectele de cult ce aparțineau inventarului catedralei patriarhiei (cărțile rare, aparat arhivistic, odăjdii și vase scumpe, diverse daruri etc.).

Dintre apropiații colaboratori ai înaltului patriarh, de o specială influență se bucura și *велик хартофилакс*⁹. Potrivit cuvintelor lui Theodor Valsamon, jurist bizantin, purtătorul acestui înalt rang bisericesc trebuia să fie un mare înțelept și erudit fiindcă era „purtătorul de cuvânt și mâna dreaptă a patriarhului“. Deopotrivă, acesta îndeplinea, datorită caracterului său polivalent, și alte noi funcții. Cea mai însemnată sarcină era de a face conexiunea între cancelaria patriarhiei și celelalte instituții ale statului; totodată, răspundea în numele patriarhului la orice întrebare

³ *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 263.

⁴ *Ibidem*.

⁵ G. Bakalov, P. Angelov, *Istoriya na srednite vekove*, Sofija, 1993, p. 180-181.

⁶ D. Țuhlev, *Istoriya na bălgarskata țărkva, tom 1, pârvi period (864-1186 g)*, Sofija, 1910, p. 488.

⁷ Șeful visteriei catedralei patriarhiei.

⁸ *Marele Schevofilax* (marele trezorier al catedralei patriarhiei).

⁹ *Marele Hartofilax* (șeful bibliotecii patriarhiei).

ce făcea obiectul muncii sale¹⁰. Acest înalt prelat juca și rolul unui „ministru de externe“, în cadrul instituțional arhieresc, iar activitatea sa era determinantă în ceea ce privește gestionarea intereselor bisericii pe care o reprezenta¹¹. Concomitent, el îndeplinea funcțiile de „supraveghetor suprem“ al celui mai înalt cîn preoțesc, al mitropoliților și episcopilor, mai întâi al celor ce se găseau în capitala statului, pentru ca apoi să guverneze diferite eparhii provinciale.

La administrarea bisericii participau, alături de slujitorii cancelariei patriarhale, și reprezentanții Sinodului arhieresc, din cadrul căruia făceau parte mitropoliții și episcopii, precum și reprezentanții diferitelor parohii din ținuturile țării. La adunările Sinodului, prezidate de patriarh, participau câteodată și împuterniciții autorității laice. Competențele acestui înalt organ ecclesiastic erau, în esență, ca o principală sarcină, de a analiza sub toate aspectele procese contra persoanelor acuzate de abateri sau de grave devieri canonice de la dreapta credință¹². Tradiția permitea ca înaintea adunărilor Sinodului să se îngăduie a se pune în discuție diferite probleme ce nu suferă amânare și care vor fi dezbătute și recomandabil rezolvate de către cele două tabere, laică și clerică. În ciuda principiului de reprezentativitate, atât partida laicilor, cât și a clericilor nu se substituiau sub nici o formă intereselor statului.

Una dintre principalele atribuții ale Sinodului era organizarea bisericii. Adică, înființarea de noi eparhii, suspendarea altora, acolo unde era cazul, mutarea unor episcopi dintr-o eparhie în cealaltă, dar și întărirea aparatului legislativ în administrație și, foarte necesar, în activitatea judiciară, care era un imperativ pentru epoca Asăneștilor.

În legătură cu alegerea unui nou patriarh, membrii Sinodului selecționau și propuneau țarului trei candidați, iar acesta, conform tradiției, confirma pe unul dintre ei, considerat cel mai potrivit pentru a gestiona situațiile de criză și a conduce destinele bisericii bulgare. Chiar dacă în opinia suveranului „chestiunea“ alegerii patriarhului era un episod încheiat, membrii Sinodului, posibil nemulțumiți de alegerea țarului, se puteau aduna de urgență pentru a indica un alt candidat, intrând astfel în dezacord cu puterea laică. În acest caz, dreptul conducătorului laic determina înaltele fețe bisericesti să adere la decizia țarului și să nu se împotrivescă prin nici un fel de imixtiune în hotărârea autorității laice de a-și supune biserica¹³.

Acest fenomen este caracteristic nu numai evului mediu bulgăresc, ci și unor state balcanice precum Serbia și Bosnia, influențate la rândul-le de modelul politic bizantin. Stăpânitorul are o poziție mai mare decât patriarhul, având dreptul de a trage la răspundere biserica și legislația ei. Cu alte cuvinte, primează

¹⁰ D. Țuhlev, *op.cit.*, p. 491.

¹¹ *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 263.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 264; G. Bakalov, P. Angelov, *op.cit.*, p. 180-181.

principiul clasic al *cezaropapismului*, adică supremația statului asupra bisericii¹⁴. Poziția exprimată prin *cezaropapism* nu este întotdeauna în măsură să ne prezinte adevărata realitate, deoarece puterea temporală și cea spirituală își au fiecare rolul său, de autoritate supremă. Suveranul, teoretic, imitând modelul bizantin, unde absolutismul politic și religios al basileilor era o condiție fără de care nu se putea guverna, se putea amesteca în treburile bisericii. Totuși, tradiția creștină, de sorginte balcanică, nu îi permitea suveranului să se poate substitui șefului bisericii, altfel spus, țarul fiind creștin depindea de patriarh, iar acesta depindea la rândul său de suveran, fiindcă îi era supus ierarhic.

Organizarea teritorial-administrativă a bisericii bulgare din secolul al XIII-lea păstra ordinea stabilită de cutumele din timpul Primului Țarat bulgar. Întreg teritoriul Bulgariei fusese împărțit în diverse eparhii, conduse de împuterniciții cinului preoțesc, mitropoliți și episcopi. În fiecare eparhie exista un centru principal, în mod obișnuit situat într-un oraș reprezentativ – ales pe criterii demografice și economice, dar nu în ultimul rând politice – unde se găsea reședința înaltului arhieru¹⁵.

Biserica bulgară din timpul Asăneștilor a fost reorganizată mai ușor datorită puternicului suport spiritual care dăinuia în Macedonia, acolo unde Sf. Kliment, episcopul Ohridei, a izbutit să facă un centru bisericesc și cultural important. Dar vârsta și funcția sacerdotală nu-i mai permiteau să fie misionarul de altădată și nu se putea întinde cu autoritatea sa arhierescă departe de eparhie, unde avea și așa destul de furcă cu mișcarea bogomililor, adversari atât ai ceremonialului, cât și ai ierarhiei bisericesti. Biserica era neputincioasă în această privință, dar credincioșii credeau că pot ieși din această încurcătură prin ascetism. Cel care va institui ascetismul în Bulgaria va fi Ioan de Rila¹⁶, întemeietorul

¹⁴ *Istorijska na Bălgarija*, III, p. 264.

¹⁵ I. Snegarov, *Kratka istorija na săvremennite pravoslavni țarkvi*, 2, Sofija, 1946, p. 43 și urm.

¹⁶ Pentru înțelegerea moștenirii tradiției epocii Asăneștilor, privită prin importanța școlii artistice de la Trjavna, aflată sub înrudirea mai multor stiluri artistice balcanice, de unde și particularitatea compozițiilor artistice, vom încerca să evidențiem un aspect deosebit de important pentru spiritualitatea bulgărească. Ivan Rilski, fondatorul monahismului bulgăresc, adus postum la Tărnovo în epoca Asăneștilor, spre a fi venerat, s-a întors la mănăstirea Rila, în cadrul unei procesiunii speciale, în anul 1469. Acest moment, dar și altele din viața sfântului, încadrează portretul său iconografic zugrăvit cu mult profesionalism de meșterul Țaniu Zahariev de la Trjavna în anul 1821. Din vastul tablou deducem o serie de elemente ce reprezintă fundamentul credinței ortodoxe bulgărești medievale de sub stăpânirea otomană. Înfațișarea tradițională a sfântului, scenele exemplare din viața sa, imaginea grandioasă a mănăstirii, ctitoria sa, devenită *citadela spiritului bulgar*, și descrierea procesiunii cu întoarcerea moaștelor sfântului la locul lor de origine simbolizează trăirile și speranțele spirituale ale oamenilor. Ce poate fi mai drept, mai justițiar și mai sfânt decât credința poporului în sfântul național și în simbolurile ortodoxe, considerate, în situația unui popor ocupat și asuprit, fundamentale și sacre. Vezi, A. Bojkov, *Școala de pictură de la Triavna*, București, 1973, p. 66.

mănăstirii din munții omonimi ai Bulgariei¹⁷. Datorită acestui curent se populează munții și pădurile Bulgariei cu credincioși. Monahismul se dezvoltă în Bulgaria¹⁸.

Mănăstirile erau comunități riguros organizate și centralizate, membrii acestora trăiau împreună, fără averi personale, se supuneau unor reguli draconice, se rugau, munceau și mâncau împreună, fiind sub ascultarea unui stareț¹⁹. Regulamentul unei mănăstiri bulgărești era inspirat din cel al mănăstirii Studios din Constantinopol, care simplu poate fi redus la următoarea frază: „regula cea mai bună și cea mai nobilă care să evite atât excesul, cât și insuficiența”²⁰. Una din mănăstirile de la Sf. Munte Athos era cea bulgărească de la Zographou, atestată încă de la jumătatea secolului al X-lea. Această mănăstire a reprezentat un centru literar important, unde scrierile religioase bizantine au fost traduse în mediu-bulgară, iar ulterior aceste scrieri alegeau să ajungă în statul bulgar și nu numai, ducând la răspândirea creștinismului cult în rândul maselor.

În Bulgaria, mănăstirile erau în majoritate comunități izolate și închise, adesea întemeiate în munți sau în locuri retrase, unele erau situate lângă reședința țarului sau a unor importanți boieri, având un rol vital pentru societate. Ele erau bogat înzestrate cu pământuri și proprietăți, iar unii dintre stareți s-au bucurat de toată încrederea suveranilor, fiindu-le acestora sfătuitori de taină. Adeseori mănăstirile aveau legături cu viața publică. Mănăstirile se bucurau de autonomie, adică aveau dreptul, de la stăpânire, de a se organiza independent, călugării putându-și alege singuri egumenul, fără amestecul țarului sau al înaltului ierarh local, conform principiului autonom bizantin („autodespota monasteria”).

Rezultatele politicii culturale inițiate de Boris-Mihail I și continuate de urmașii acestuia vor fi vizibile în toate privințele, mai ales acolo unde biserica își exercita monopolul asupra culturii scrise. Sub direcția bisericii se creează o adevărată sinteză culturală de factură slavo-bizantină, menirea bisericii fiind aceea de a organiza în puternicele centre bisericești o vie activitate cărturărească și artistică.

În condițiile în care, după anul 1204, era necesară reșezarea în mai toate compartimentele vieții din Țaratul Așăneștilor, o chestiune stringentă s-a arătat a fi reforma în domeniul bisericesc. În acest cadru, un rol deosebit l-a jucat arhiepiscopul primat Vasile I, primul arhieru de frunte, de origine vlahă, care a păstorit peste o biserică ce își trage seva din moștenirea „apostolică slavă”. Încă din

¹⁷ *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 374 și urm.

¹⁸ În regiunile muntoase aflate în centrul Peninsulei Balcanice au fost înființate mănăstiri organizate după sfaturile lui Ioan de Rila, patronul spiritual al Bulgariei. De aici s-a răspândit în tot sud-estul Europei renumele și cultul său ce a jucat un mare rol pentru organizarea bisericii bulgare, mai ales pentru mănăstirile din Macedonia, care, deși erau întemeiate în locuri îndepărtate, s-au dovedit a fi adevărate focare de cultură și evlavie populară.

¹⁹ D. Obolensky, *Un Commonwealth medieval: Bizanț: Europa de Răsărit: 500 - 1453*, București, 2002, p. 321.

²⁰ *Ibidem*.

timpul Sinodului lui Boril din 1211, într-o adunare a clerului bisericesc ce a avut loc la Tărnovo, a fost constatat faptul că biserica Asăneștilor era recunoscută prin legi și astfel era egala centrului tradițional de la Ohrida – o frază care suna firesc în acel context, însă a cărei transpunere în viață va mai dura până în anul 1235.

Patriarhia bulgară a avut o jurisdicție destul de întinsă, iar acest lucru este dovedit într-o listă aflată în *Sinodikonul* țarului Boril, când, în timpul lui Ioan Asan al II-lea²¹, teritoriul Bulgariei era împărțit în 15 eparhii²², aparent fără Ohrida, întrucât aceasta avea jurisdicția ei ca arhiepiscopie greco-bulgară independentă. Centrul tradițional de la Ohrida încă mai controla un ținut lărgit, în ciuda restrângerilor jurisdicționale, însă era totuși, formal, subordonat patriarhului de Tărnovo²³.

Într-un document slavon²⁴, datat 1235-1410, se menționa restaurarea Patriarhiei bulgare din 1235, sub „țarul Bulgariei“ Ioan Asan al II-lea, dar totodată și despre o eternă amintire a clerului înalt al bisericii bulgărești. Sunt amintiți patriarhii de Preslav și Tărnovo (în frunte cu Vasile I²⁵), mitropoliții, episcopii și arhimandriții din toată Bulgaria. În fruntea listei se găsește patriarhia de Preslav, urmată de cea din Tărnovo, apoi mitropoliile de Preslav, Cerven, Loveci, Serdica, Silistra și episcopiile sufragane printre care menționăm: Sereș, Velbujd, Ohrida²⁶, Branicevo, Belgrad, Niș, Philippopolis.

În mediul rural s-au instituit horepiscopi care aveau hirotonie de episcopi. Aceștia hirotoneau preoți și diaconi sau hirotoneau grade inferioare, cercetau bisericile existente și pe preoți, instalau preoți, săvârșeau diferite slujbe, pregăteau catehumenii pentru botez, predicau acelor care nu cunoșteau încă învățătura creștină, în special cumanilor.

După moartea lui Ioan Asan al II-lea, datorită situației politice de criză, numărul eparhiilor s-a redus.

Arhiepiscopia de Ohrida va intra într-un moment de regres, întrucât Macedonia a fost ocupată de bizantini și ulterior de sârbi. Eparhiile de Belgrad și Branicevo au fost slăbite, ca structură religioasă, ca și celelalte eparhii din Thracia,

²¹ P. Nikov, *Țărkovnata politika na Ivan Asenija*, II, în „Bălgarska istoriceska biblioteka“ (BIB), 3, Sofija, 1931, 3, p. 65-111.

²² Vezi, M. G. Poprujenko, *Sinodik țarija Borila, în Bălgarski starini*, vol. VIII, Sofija, 1928, p. 91-93; E. Golubinski, *Kpatkii ocerk istorii pravoslavneh țerkvei: Balgarskoi, Serbskoi I Rumânskoi*, Moskova, 1871, p. 91-100.

²³ *Istoriija na Bălgarija*, III, p. 264.

²⁴ E. de Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, ediție N. Densușianu, vol. I, part. 2 (1346-1450), cu două appendice, documente slavone (1199-1469), București, 1890, p. 805-812.

²⁵ *Ibidem*, p. 810.

²⁶ *Ibidem*, p. 811. Arhiepiscopia de Ohrida este amintită în legătură cu cei doi arhiepiscopi bulgari, Ioan și Sergius, intrați în istoria acestei arhiepiscopii.

care la rândul-le vor fi atrase în universul spiritual al patriarhiei ecumenice grecești²⁷.

Deși despre patriarhii Tărnovei²⁸ se știu puține lucruri, vom încerca să dăm câteva informații, în limita materialului documentar pe care îl avem.

În legătură cu Ioachim trebuie să spunem că abia în anul 1954, I. Snegarov a descoperit și i-a publicat *Viața*, pe scurt²⁹. Ioachim era bulgar de origine, fiind la începuturile vieții monah, de găsit într-o mănăstire din Sfântul Munte. Când a ajuns la o bună maturizare duhovnicească s-a mutat la Krasen (Cerven), lângă Dunăre, unde a săpat în stânci chilii și o biserică cu hramul „Schimbarea la față“. Acolo și-a continuat nevoițele sale, împreună cu trei ucenici: Diomid, Athanasie și Theodosie. Auzind despre el, Ioan Asan al II-lea l-a vizitat, a primit blagoslovenie de la el și i-a dăruit aur cu care acesta a angajat lucrători, care au săpat în stânci o mănăstire mare, dându-i hramul „Sfântul Arhanghel Mihail“, adunând acolo mulți călugări, care trăiau sub conducerea și povățuirea lui ca stareț. În jurul anului 1227, în locul arhiepiscopului-primat Vasile I de Tărnovo, a fost recunoscut Ioachim I, ulterior patriarh al Bulgariei³⁰ acceptat de către patriarhul ecumenic și de ceilalți patriarhi răsăriteni³¹. Ioachim I, după cum mărturisesc datele din viața lui, s-a distins prin asceză și milostenie, orfanilor și săracilor dându-le cele de trebuință³². După Ioachim I, mort probabil în anul 1239, urmează Vasile al II-lea, apoi Ioachim al II-lea³³.

În vremuri tulburi pentru biserica ortodoxă, a apărut pe scaunul patriarhal din Tărnovo Ignathie, numit „stâlp al ortodoxiei“, care s-a împotrivit unirii cu latinii de la Lyon din 1274. Pentru aceste merite a fost lăudat de apărătorii Ortodoxiei³⁴. Cu el se încheie practic perioada de glorie a bisericii bulgare din secolul al XIII-lea și, în mod cert, epoca Asăneștilor reprezintă cântecul de lebedă

²⁷ E. de Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, p. 811.

²⁸ Textul documentului, din varianta I. Palauzov, conținând printre altele o listă a patriarhilor bulgari de la 1235 la 1410, este prezentat în E. de Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, p. 805-808. Vezi și I. Crăciunaș, *Patriarhia Bulgară*, în (MMS), XXXVI, nr. 3-4, 1960, p. 274-286.

²⁹ I. Snegarov, *Neizdadeni starobălgarski jitia (Jitie na tărnovskia patriarh Ioachim)* în „Anuarul Academiei Duhovnicești“, tom III, XXIX, Sofija, 1954, p. 164.

³⁰ Ioachim a fost ridicat în mod solemn în scaunul patriarhal din Tărnovo de către o mulțime de arhierii, după ce în prealabil fusese validat de țar. Catedrala patriarhală, situată pe cea mai înaltă colină din Tareveț, se numea *biserica cea mare*, la fel ca și catedrala *Sf. Sophia* din Constantinopol. Vezi, M. G. Poprujenko, *op.cit.*, p. 86-87; I. Snegarov, *op.cit.*, p. 165-167.

³¹ I. Snegarov, *op. cit.*, p. 165-167; V. Zlätarski, *Istoriija na bălgarskata dărjava prez srednite vekove*, vol. III, *Bălgarija pri Asenevi (1187-1280)*, Sofija, 1940, p. 368. În 1235, la soborul religios de la Lampsakos este recunoscută patriarhia de Tărnovo printr-un act întărit de patriarhul ecumenic rezident la Niceea și semnat de patriarhii răsăriteni: al Alexandriei, al Antiohiei și al Ierusalimului. De acum înainte, pentru o perioadă de timp, scaunul religios de la Tărnovo va fi în practică al doilea ca importanță în comunitatea ortodoxă balcanică.

³² I. Snegarov, *op.cit.*, p. 168.

³³ E. Golubinski, *op.cit.*, p. 82.

³⁴ V. Zlätarski, *op.cit.*, III, p. 535.

al conducătorilor duhovnicești care au slujit cu o pioasă credință, inițiată de Vasile I, construcția statală din Haemus.

După moartea lui Ioan Asan al II-lea și intrarea în declin a Țaratului, poziția dominantă în peninsula este acaparată de Imperiul de la Niceea. Acesta, din dorința de refacere a autorității bizantine în Balcani, inițiază o nouă politică religioasă în Balcani și supune patriarhia autonomă a Asăneștilor jurisdicției canonice a tradiționalului centru de la Ohrida. Puterea armelor, dar și susținerea uniunii de la Lyon din 1274 i-au atras împăratului de Niceea dezaprobarea și opoziția statelor balcanice și a bisericilor acestora³⁵. Chiar dacă nu avea forța politică de a se opune statului niceean, Țaratul bulgar rămâne atașat valorilor creștin ortodoxe, acest lucru traducându-se de fapt prin primatul și triumful tradiției bizantine în biserica bulgară.

Rolul centrelor ecclesiastice este evidențiat de politica de libertăți oferită în cadrul imunităților de suveranii balcanici³⁶. Ca și în Bizanț, în Țaratul Asăneștilor găsim o serie de mari mănăstiri, cu imunități largite, depline și cu un rol determinant pentru arealul pe care îl controlează³⁷. Din păcate, relativitatea informațiilor nu ne ajută pe deplin în demersul nostru de reconstituire a sistemului de organizare ecclesiastic. De asemenea, nu știm care a fost importanța unor centre bisericești sau a unor mănăstiri de tradiție, în spațiu și timp, decât în baza unor informații sporadice, culese din cronicile și documentele vremii. Ceea ce ne mai ajută este gradul ridicat și generalizat „la care ajunseseră imunitățile în Peninsula Balcanică“, asemănarea mare dintre structurile bisericești bizantine și cele ale

³⁵ D. Obolensky, *op.cit.*, p. 269.

³⁶ *Istorija na Bălgarija*, III, p. 199-202.

³⁷ Sursele de redacție medio-bulgară, puse în raport cu izvoarele bizantine, mai numeroase, precum și cu unele izvoare sârbești, scot în evidență „remarcabile asemănări de conținut, precum și de formă“. Pentru o mai bună ilustrare a construcției frazeologice anterioare este necesar de urmărit relatarea profesorului T. Teoteoi, ce face obiectul analizei discutate. „Între asemănările de conținut am menționa în primul rând imunitățile considerabile de care se bucurau proprietățile mănăstirești atât în Bizanț, cât și în țaratul Asăneștilor. Evident că atari imunități au existat și pentru proprietățile laice, dar sub acest aspect suntem mai puțin informați, atât în Bizanț, cât și în Bulgaria, dacă în ambele cazuri raportăm proprietatea laică la cea ecclesiastică. Sigur că și în privința acestui raport știm mai multe lucruri despre Bizanț decât despre Țaratul bulgar. Suntem însă în măsură a transpune situația din Bizanț și în statul Asăneștilor, ținând seama de faptul că acesta din urmă a înglobat o seamă de teritorii bizantine, în care nu știm să fi fost introduse schimbări structurale; nu avem cunoștință nici de schimbări mai importante de persoane, deși acestea trebuie să se fi produs în oarecare măsură. Alte surse vorbesc însă expres despre o înlocuire a prelaților greci, ca și latini, prin prelații proprii, măsură inițiată de țarul bulgar în teritoriile anexate după Klokotnitza. Situația cea mai importantă care trebuie luată în considerare este aceea că în linii mari întregul teritoriu al celui de-al Doilea Țarat bulgar se aflase sub stăpânire și administrare bizantină directă vreme de mai bine de 150 de ani. Realitățile din statul Asăneștilor nu puteau fi deci esențial diferite de cele moștenite de la stăpânirea bizantină, cu sistemul ei de structuri sociale și instituționale, inclusiv juridice. Rolul dreptului cutumiar trebuie să se manifestat însă în mod diferit față de cel din Bizanț, unde dreptul scris deținea întâietate absolută“. Vezi, T. Teoteoi, *Civilizația statului Asăneștilor între Roma și Bizanț*, în *Răscoala și statul Asăneștilor*, București, 1989, p. 72.

Asăneștilor, și nu numai, la care se adaugă unitatea în diversitate, altfel spus, evoluția clară a modelului bizantin în toate compartimentele civilizației balcanice, dar cu seamă în cel bisericesc.

Un alt aspect interesant, cu privire la organizarea religioasă, se referea la religiozitatea suveranilor și a marilor boieri, aceștia demonstrând prin ajutorul necondiționat acordat bisericii că sunt în slujba divinității, puterea lor fiind acordată de sus. Ctitoriile nenumărate, daniile generoase³⁸ și înzestrarea cu averi a lăcașelor de cult făceau parte din programul de sporire a influenței suverane dar și de control a instituției bisericii. Averile mănăstirești au crescut așa de mult, încât biserica va ajunge să devină un important deținător de pământuri și proprietăți, mai ales că daniile ce se făceau în folosul bisericii aveau un caracter permanent³⁹. De asemenea, veniturile din donațiile făcute și întărite de suverani sau boieri au sporit considerabil averea bisericii, permițându-i acesteia să își perfecționeze sistemul de organizare.

În privința proprietății feudale bisericești se poate observa un caracter de apanaj necondiționat și veșnic, în proprietatea mănăstirilor intrând bunuri variate ce nu puteau fi înstrăinate. Forma acestor bunuri se referea la dreptul asupra pământului și a recoltei sale, dar și asupra populației din satele ce făceau obiectul unor dani. Locuitorii satelor din proprietatea mănăstirilor constituiau mână de lucru permanentă și un contribuabil sigur, fiindcă populația dependentă plătea dări, sub diverse forme, mănăstirilor⁴⁰.

Folosirea dependențelor din cadrul proprietăților mănăstirești (râurile, bălțile, iezerele, pădurile, morile etc.) se făcea sub reguli stricte, legiferate prin hrisoavele epocii⁴¹ și pentru folosirea cărora se percepeau anumite taxe. Aceste feluri de obligații sunt grupate sub categoria monopolului bisericesc, stipulat în instituția imunității. În cazul nostru, imunitatea reprezenta un drept exclusiv al bisericii de a-și impune propriile condiții de organizare în teritoriul controlat categoric de aceasta. Acest lucru însemna că imunitatea de acest tip trebuia să fie controlată doar de biserică, adică aparatul administrativ central nu avea jurisdicție pe domeniul bisericesc⁴². „Imunitatea feudală a mănăstirilor din Bulgaria din secolele XIII-XIV consta, după cum arată hrisoavele, pe de o parte în dreptul de a percepe dări și taxe de la oamenii dependenți și de a-i obliga la diferite prestații, iar

³⁸ Exemplul daniilor acordate de suveranii bulgari și sârbi, la care s-au adăugat cele ale marilor boieri, au sporit considerabil proprietățile și averile mănăstirilor de la muntele Athos. Acest model a fost preluat și dezvoltat de domnii din Țările Românești, adevărați protectori ai mănăstirilor de la muntele Athos.

³⁹ D. Angelov, Ș. Ștefănescu, *Trăsături comune și deosebiri în dezvoltarea social - economică a Bulgariei și Țării Românești în secolele XIII-XIV*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, vol. I, București, 1971, p. 71.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 79.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, p. 80.

pe de altă parte în dreptul ce-l aveau de a exercita asupra lor o anumită putere juridică, de a le impune amenzi și alte pedepse în cazul unor infracțiuni din punct de vedere al dreptului feudal. Existența acestei duble imunități, administrativ-fiscale și judecătorești, era legată de interzicerea organelor puterii centrale de a intra pe domeniul mănăstirii și de a-și exercita acolo funcțiile lor. Această interzicere este subliniată în mod expres în toate hrisoavele țărilor bulgari, câte s-au păstrat⁴³.

Un caz concret de acordare permanentă și deplină a imunității este deja amintitul document emis de Ioan Asan al II-lea pentru mănăstirea de la Vatopedi⁴⁴. Se menționează interzicerea funcționarilor fiscalului, „numiți cu termenul bizantin de <<practori>> (практори – sl.)”, să perceapă orice fel de impozite din veniturile mănăstirii, provenite din satul Semalto⁴⁵. Mai mult, termenul de funcționari, cu interdicție, „nici să calce cineva <acolo>”, se răsfrânge asupra tuturor reprezentanților aparatului de stat central sau local, precum „sevaști”, „duci”, „catepani”, „desetcari” etc.⁴⁶. Singurul în măsură a percepe orice fel de dare era egumenul mănăstirii, „pe nume Dosithei”, cât despre funcționarii fiscalului sau orice alt funcționar sau dregător, indiferent de natura funcției sale, aceștia nu aveau voie nici măcar să pună piciorul pe proprietatea mănăstirii⁴⁷.

Un alt caz similar este presupusul act acordat de Constantin Tich Asan mănăstirii de pe dealul Virgino Brdo, din zona Skoplje, unde se acordă drepturi depline mănăstirii pentru satele din stăpânirea sa. La fel ca în cazul precedent, funcționarii statului ori dregătorii aveau interdicție de „a-și însuși din veniturile mănăstirii ori de a o impune la vreo dare...”⁴⁸ sau de a pune piciorul în satele mănăstirii, unde numai egumenul avea acest drept⁴⁹.

Din crisele amintite reiese că cele două mari mănăstiri aveau o deplină imunitate administrativă, financiară, poate chiar și juridică, dacă ar fi să-i dăm crezare lui M. Andreev care conchide că și judecătorii aveau interdicție de a intra pe proprietățile mănăstirilor⁵⁰. În această privință ne păstrăm marja de reținere, deoarece nu avem suficiente date despre autoritatea judecătorească la Asănești, mai ales că insuficiența informațională persistă și pentru perioada ulterioară Asăneștilor. Mai mult, conform reglementărilor religioase și largirii imunității

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ I. Ivanov, *Bălgarski starini iz Makedonija*, Sofija, 1931 p. 576.

⁴⁵ T. Teoteoi, *Civilizația statului Asăneștilor între Roma și Bizanț*, în *Răscoala și statul Asăneștilor*, p. 73.

⁴⁶ I. Ivanov, *Bălgarski starini iz Makedonija*, p. 576; D. Angelov, Ș. Ștefănescu, *Trăsături comune și deosebiri în dezvoltarea social - economică a Bulgariei și Țării Românești în secolele XIII-XIV*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, vol. I, p. 80.

⁴⁷ T. Teoteoi, *Civilizația statului Asăneștilor între Roma și Bizanț*, în *Răscoala și statul Asăneștilor*, p. 73; I. Ivanov, *Bălgarski starini iz Makedonija*, p. 576.

⁴⁸ T. Teoteoi, *op.cit.*, p. 73.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 74.

⁵⁰ *Ibidem*.

judecătorești, acordate și întărite cu varii ocazii, pricinile de tot felul ivite pe domeniile bisericești erau judecate de înalții ierarhi, așa cum știm din atâtea cazuri⁵¹.

Referitor la dreptul de judecată pe care îl avea egumenul mănăstirii Virgino Brdo, ridicat la gradul de arhimandrit, cu o jurisdicție independentă de episcopia locală, profesorul T. Teoteoi este de părere că această realitate depășește raportările la cazurile din Bizanț și s-ar apropia, prin prisma complexității ei, mai degrabă de Occident⁵².

Ceea ce conferă o nuanță aparte, dar poate nu surprinde, este tocmai înălțarea mănăstirii Theotokos Spelaiotissa din Melnik, ctitorie a puternicului despot Slav⁵³, rudă cu țarul Boril, dar cunoscut pentru independența sa față de autoritatea de la Tărnovo. Acest despot ridică în apanajul său teritorial o mănăstire, căreia îi închină total „satul numit Katunitza“ și pe care o înzestreaază cu cele necesare pentru traiul monahilor și pentru oficierea serviciului divin⁵⁴. Puterea lui Slav este atât de mare în regiune, încât le confirmă călugărilor, la cererea acestora, independența față de autoritățile religioase locale, dar și față de puterea centrală, reprezentată de funcționarul fiscului⁵⁵. Din cuprinsul documentului, de redacție greacă, emis de Slav pentru ctitoria sa, observăm că mănăstirea era catalogată ca imperială, fapt care lasă o umbră de suspiciune asupra autorității imperiale sub paza căreia este pusă mănăstirea. Limba actului și independența față de funcționarul fiscului probează disocierea față de Țaratul de Tărnovo, dar și față de Imperiul latin de Constantinopol, obedient Scaunului Pontifical, cât și față de Epir⁵⁶. De Niceea nu poate fi vorba, datorită depărtării acesteia, însă poate fi vorba chiar de Slav, un despot puternic, la fel de puternic ca și despotul din Epir. Despotul Slav și-a păstrat independența pe valea Strumei, cu centrul la Melnik, în vremea lui Boril și parțial în a lui Ioan Asan al II-lea, influența sa scăzând odată cu creșterea puterii despotului epirot, devenit împărat de Thessalonic în 1223, ale cărui posesiuni vor intra, după lupta de la Klokotnitza, câștigată de Asănești, sub stăpânirea acestora.

Din anul 971 Biserica bulgară va fi condusă din centrul de la Ohrida. După înfrângerea bulgarilor în 1018 de către bizantini, conduși de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul, Patriarhia bulgară de la Ohrida a fost desființată.

Prin decrete imperiale, emise în prima parte a secolului al XI-lea, împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul stabilește ca întinderea Arhiepiscopiei de Ohrida să

⁵¹ Vezi, I. Ivanov, *Bălgarski starini iz Makedonija*, p. 599 și urm.

⁵² T. Teoteoi, *op.cit.*, p. 74.

⁵³ J. B. Papadopoulos, A. Vatopedinos, *Un acte officiel du despote Sthlavos au sujet du couvent de Spéléotissa près de Mélénicon*, în „Spisanie BAN“, XLV, 22, 1933, p. 1-6.

⁵⁴ *Istoriya na Bălgarija*, III, p. 163.

⁵⁵ *Istoriya na Bălgarija*, III, p. 202; T. Teoteoi, *op.cit.*, p. 76.

⁵⁶ *Istoriya na Bălgarija*, III, p. 163.

fie aceeași ca pe vremea țarului Simeon Veliki, patriarhul David fiind înlocuit cu arhiepiscopul Ioan de Debăr, ultimul ierarh bulgar, deoarece după acesta centrul de la Ohrida va fi păstorit de arhierii greci. Totodată, se mai stabilește o nouă organizare religioasă a teritoriilor anexate. Hrisovul imperial subordonează pe vlahii din thema Bulgaria arhiepiscopiei de Ohrida, menționând, alături de cele 31 de episcopii ce țineau de scaunul de Ohrida, și pe „vlahii care sunt în toată Bulgaria/.../ câți sunt în Munții Bulgariei”. Astfel, Arhiepiscopia Justiniana Prima va renaște datorită puternicului centru spiritual de la Ohrida, care se legitimează ca moștenitoare și continuatoare a tradiției glorioase a Justinianei Prima.

Biserica vlaho-bulgară a luat ființă datorită unor necesități conjuncturale, după revolta locuitorilor din Haemus și constituirea Țaratului Asăneștilor, erijându-se treptat într-un organ instituțional, care avea menirea de a da noului stat creat în Haemus legitimitatea și recunoașterea necesare afirmării. Deopotrivă, biserica Asăneștilor s-a substituit arhiepiscopiei de Ohrida, aflată într-o stare de penurie duhovnicească, luând conducerea lumii vlaho-bulgare printr-o raportare la tradiția bisericii din timpul Primului Țarat bulgar. Arhiepiscopia vlaho-bulgară și-a atins scopul ca urmare a unirii cu Roma, din 1204, când conducătorul spiritual, Vasile I, este uns arhiepiscop-primat de legatul papal, cardinalul Leon⁵⁷. Totuși, în ciuda relațiilor cordiale cu Sfântul Scaun, consumate pe timpul păstoririi lui Vasile I de Târnovo, biserica vlaho-bulgară – continuatoare a tradiției ecclesiastice bulgărești – a rămas eminent marcată de moștenirea culturală slavo-bulgară, ce avea la bază un puternic substrat livresc de sorginte bizantină.

Consecințele civilizației vechi bulgărești își vor arăta roadele încă din vremea țarului Boril, care, în 1211, convoacă un mare sinod ortodox, ce avea drept țel reprimarea curentului eretic bogomilic⁵⁸ și dezavuarea unirii cu Scaunul Pontifical. Biserica și societatea bulgară dispuneau de propria lor tradiție culturală, ca și de liturghia slavă, apărute și dezvoltate în veacurile anterioare, ca urmare a misiunii Kyrillo-methodiene⁵⁹. Iar amintirea Primului Țarat bulgar reprezenta un puternic ferment cu valoare politică în evoluția Statului Asăneștilor, care, în căutarea legitimității, era adus tot mai aproape de esența sa politică și spirituală, diferită sub aspectul limbii atât de Roma, cât și de Constantinopol. Ea era totuși

⁵⁷ P. Petrov, *Unijata mejdu Bălgarija i Rimskata țarkva prez 1204 g. i cetvārtijat crāstonosen pohod*, în „Istoriceski pregled” (IP), nr. 2, Sofija, 1955, p. 35-37.

⁵⁸ G. Lazăr, Aurelia E. Murat, *Relations fēodales et alliances militaires dans L' Empire des Asēnides du point de vue de la religion (1207-1241)*, în „Muzeul Național”, nr. XIX/2007, București, în special p. 41-46; Nadejda Dragova, *Starobălgarskata kultura*, a VII-a ediție, Sofija, 2005, p. 241-260.

⁵⁹ Sub Mihail al III-lea (856-867) a început expediția de creștinare și culturalizare a slavilor din Moravia Mare și Pannonia, condusă de frații Constantin (Kyrill) și Methodie. Vezi, G. Mihailă, *Introducere la slava veche și slavona românească* (coord. P. Olteanu), București, 1975, p. 15-37; D. Anghelov, *Obrazuvane na Bălgarskata Narodnost*, Sofija, 1971, p. 265 și urm.; S. Brezeanu, *Romanitatea orientală în evul mediu*, București, 1999, p. 66-74; P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *Istoria Bulgariei*, București, 2002, p. 27-35.

mai aproape de centrul bizantin, de lumea și de cultura greco-bizantină, la ale cărei izvoare îi era mai firesc să revină.

Unirea cu Roma se va menține, cu mari sincope, până în 1235, când țarul Ioan Asan al II-lea, de origine vlahă, va sustrage Biserica bulgară de sub orbita romană, primind în schimb privilegiul și recunoștința Patriarhiei ecumenice, aflată în exil la Niceea, prin înălțarea arhiepiscopiei bulgare la statutul de Patriarhie autocefală. Astfel, Biserica bulgară, funcționând pe coordonatele inițiate de ideologia bisericească a Primului Țarat bulgar, va îndepărta pas cu pas influența elitei etnice vlahă, exilându-l și pe arhiepiscopul primat Vasile I, obedient Romei. Cu acest prilej s-au creat premisele transformării clerului arhieresc într-unul bulgăresc, iar patriarhii bulgari vor administra de acum o Biserică ortodoxă bulgărească.

Rolul centrelor ecclesiastice este evidențiat de politica de libertăți oferită în cadrul imunităților de suveranii balcanici. Ca și în Bizanț, în Țaratul Asăneștilor găsim o serie de mari mănăstiri, cu imunități largite, depline și cu un rol extrem de important în jurisdicția canonică controlată.

Ctitoriile nenumărate, daniile generoase și înzestrarea cu averi a lăcașelor de cult făceau parte din programul de sporire a influenței suverane, dar și de control a instituției bisericii. Averile mănăstirești au crescut așa de mult, încât biserica va ajunge să devină un important deținător de pământuri și proprietăți, mai ales că daniile ce se făceau în folosul bisericii aveau un caracter permanent. De asemenea, veniturile din donațiile făcute și întărite de suverani sau boieri au sporit considerabil averea bisericii, permițându-i acesteia să își perfecționeze sistemul de organizare. Conform reglementărilor religioase și largirii imunității judecătorești, acordate și întărite cu varii ocazii, pricinile de tot felul ivite pe domeniile bisericești erau judecate de înalții ierarhi. În cazul nostru, imunitatea reprezenta un drept exclusiv al bisericii de a-și impune propriile condiții de organizare în teritoriul controlat categoric de aceasta. Acest lucru însemna ca imunitatea de acest tip să fie controlată doar de biserică, adică aparatul administrativ central nu avea jurisdicție pe domeniul bisericesc. Așadar, din documentele epocii reiese că biserica bulgară a Asăneștilor avea o deplină imunitate administrativă, financiară, poate chiar și juridică.

,6(5,&\$) 2\$1 (2/2*8/
\$ OH1H67,5,, !(0(1 9\$/(\$ 7580(
(&2/8/ \$/ /(\$
& 3
/,6('(\$,17 (\$1/(+?2/2,(1
021\$67@5(!(0(1 '\$16 /\$ 9\$//?(
'(7580\$ @0(6,@&/(
& 3

(35(<(17\$5(\$ /8, /,0(17 +5,'6.,
3,&785H 085\$/H ',1 ,6(5,&\$) /,0(17
,1 +5,'\$ & 3
(35?6(17\$7,21 '(/,0(17 +5,'6., 3(,1785(
085\$/(' */,6('(\$,17 /,0(17
'E +5,' & 3

&2\$1\$ &(B/ 5(35(<,17H 3(2\$1 ',1
,/\$ (&2/(/(8<(8/ \$J,21\$/ \$/
OH1H67,5,, ,/\$ &
3
&D1(48, 5(35?6(17\$17 \$,17 (\$1 '(,/\$
@0(6,@&/ (86?(\$7,21\$/ '8 02
1\$67@5(,/\$ & 3